



НЯКОИ ВЪПРОСИ ИЗ ИСТОРИЯТА НА СТАРИТЕ СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ

I. КЪМ ВЪПРОСА ЗА ВЗАИМНИТЕ ВРЪЗКИ НА СТАРИТЕ СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ

Характерна черта в културното развитие на славянските народи е стремежът към демокрация на културата, да бъде тя по-близко до народа, да отразява по-пълно неговия живот. Това особено важи за литературата на българи, руси и сърби. Наистина, в историята на тези литератури се срещат моменти на отдалечаване от народа, когато ръководещите обществени сили се стремят да дадат друго съдържание на литературата; тези тенденции обаче не са трайни, не те характеризират литературния процес на славянските народи.

Знаменателен е фактът за културно и литературно развитие на жив, роден език у българи, руси, сърби, чехи, хървати. Започващ от средата на IX в., този процес постепенно обхваща почти всички славянски народи, за да стане от после основна тенденция в живота на българи, руси и сърби, важна предпоставка за изграждането на такива гениални художници като Пушкин, Лермонтов, Толстой, М. Горки, Хр. Ботев и др. В историята на средновековна Европа малко са примерите, които да се приближават до оня творчески подем, до основните тенденции в литературното развитие на българския, руския и сръбския народ.

Изключителната особеност и неповторимост в развитието на тези народи обуславя и извънредно големия интерес, проявяван от науката към това развитие. За този културен подем пишат не само славяни, но той е предмет на задълбочени проучвания и от видни неславянски учени: французи, немци, англичани, италианци, холандци, шведи, американци и др.

Разбира се, извънредно голям дял в

изследванията върху старите славянски литератури се пада на видни славянски учени. Измежду тях както в миналото, така и днес, ръководна роля играят руските учени. Големи са заслугите на изследвачи като Бодянский, Срезневски, П. А. Лавров, В. Щепкин, Шахматов, Сперански, Илински, Орлов и др. В наше време особено изпъкнали изследвачи в областта на старите славянски литератури са В. П. Адрианова-Перетц, Д. С. Лихачов, Н. К. Гудзий, И. П. Еремин и др. На широк исторически план, от позициите на марксизма-ленинизма, те третират както отделни специални въпроси, така и някои синтетични проблеми.

Такова е и едно от последните проучвания на проф. Н. К. Гудзий „Литература Киевской Руси и древнейшие инославянские литературы“. Това е неговият доклад, който той изнесе пред четвъртия конгрес на славистите в Москва през 1958 г. Н. К. Гудзий е един от големите специалисти по стара руска литература. Плод на неговото перо са много специални изследвания из историята на староруската литература. Особено популярен е той обаче с неговата ценна „История древней русской литературы“ (претърпяла вече шест издания), а също така и с „Хрестоматия по древней русской литературе“ (няколко издания).

Страстен изследвач на старата руска литература, натрупал големи знания върху нея в продължение на многогодишни занимания, проф. Гудзий сега ни поднася нов ценен труд. На широка литературно-историческа основа, привеждайки обилен материал, авторът съпоставя състоянието и развитието на литературния живот в Киевска Русия с останалите славянски литератури.

Актуалността на такова проучване е очевидна. Върху старата руска литература, по-точно върху Киевския период от

нейното развитие е писано много в науката. Натрупани са известни предубеждения и неправилни схващания, които трябва да се коригират. Сравнителният метод в случая играе положителна роля.

Своя труд проф. Гудзий композиционно изгражда в пет раздела: I — кратко въстъпление, изясняващо неговата цел; II — връзките на руската литература с чехоморавската литература; III — характеристика на българската литература в нейния начален период (IX—X в.); IV — ролята на България за възникването и развитието на руската литература (Киевски период), обща характеристика на тази литература; V — изводи за развитието на руската литература.

За разлика от някои предишни писания в руската и съветската литературна наука Н. К. Гудзий още в началото на своята работа изтъква пряката и здрава връзка на руската с българската литература през IX—X в. — „Литературният език на древна Русия — пише той, — възникнал в резултат на взаимодействието на старобългарския (църковнославянския) език и на живия руски език, проникнал в паметниците на руската писменост в по-голяма или по-малка степен, в зависимост от самия характер на тези паметници, от тяхното практическо предназначение, идейна насоченост и жанровата им природа“ (стр. 1). Според него дори не само литературният, но и „живият разговорен език, в крайна сметка поне на по-културните слоеве на Киевска Русия, бил твърде близък на българския език“. Това е една от важните причини, обуславяща „културното въздействие на България върху Русия“.

Киевска Русия създава литературни връзки с България и Чехия, като при това чехоморавската литература проникнала там чрез посредството на старата българска литература. Не може да се говори за литературни връзки на Киевска Русия със Сърбохърватско и Полша, защото засега няма достатъчно надеждни данни, свидетелстващи за съществуването на църковнославянската писменост в Полша.

Излизайки от тези предпоставки, авторът така определя целта на своето изследване: „За да се изяснят връзките на литературата на Киевска Русия с най-старата църковнославянска традиция в България и Чехоморавия, ще се спрем на характеристиката на едната и другата традиция и на нейните отношения с литературното творчество в киевската държава.“

При разглеждане на първата проблема — за връзките на старата руска литература от Киевския период с чехоморавската литература — Н. К. Гудзий взема определено отношение към изказвани досега в науката схващания. Преди всичко той основателно отбива тезата на руския учен Н. К. Николски, според когото западнославянското (по-точно чехоморавското) влияние върху руската летопис било далеч по-значително, отколкото се е изтъквало досега в научната книжнина. В такъв спор той влиза също с Шахматов, Н. Н. Илин, Р. Якобсон, Д. Чижевски, А. И. Соболевски и други учени. Възражайки на Николски, авторът обобщава: „Всъщност, ако не се счита хипотетическата теория за мораво-чешкия извор на началната част на староруската летопис, от Николски не са приведени никакви други съображения относно влиянието на западнославянската книжнина върху литературата на Киевска Русия. Указаните от него в доклада му факти за взаимоотношения на Киевска Русия със западното славянство са свързани не с литературен материал, а преимуществено с исторически и династически отношения“. Състоянието на чешката литература през X—XI в. е такова, че то не ни позволява да се съгласим с мисълта на Николски, според когото тази литература „едва ли в много е отстъпвала на българската писменост от века на цар Симеон.“

Н. К. Гудзий, подобно на някои свои предходници (В. М. Истрин, Г. А. Илински и др.) не въстава изобщо срещу тезата на Николски в развитието на руската литература да се дири и западнославянско въздействие, освен традиционно изтъкваното по-рано само византийско и българско влияние. Въпросът е не да се отрича западнославянското проникване изобщо, а да бъде посочена неговата действителна роля и значение в развоя на руската литература. За такава теза воюва проф. Гудзий, който пише: „В частност Истрин, следвайки Соболевски, сам се е изказал за това, че освен български книги, в Русия идвали книги и от западнославянски произход, именно чехоморавски, и че езикът на тези книги (преводни и самостоятелни) бил тъждествен с езика на книгите от български произход, отличавайки се само с незначителна смесица от чехоморавизми, преимуществено в словарния материал.“

След такива по-общии теоретични въпроси Н. К. Гудзий преминава към разглеждане на специалния и важен про-

блем за развитието на чехоморавската литература и нейното проникване в Русия. Спира се както на оригинални чешки произведения, така и на нейни преводи, които, разбира се, преобладават. Между другото важна е напр. неговата констатация за сегашното състояние на въпроса за авторството на Панонските легенди: „Но въпросът за мястото на написването на тези жития, както и за техния автор или автори, за сега все още не може да се счита за решен. . . Окончателно може да се счита за установено, че двете „Панонски жития“ са писани на църковнославянски език“. Гудзий, в съгласие с Шахматов, счита, че няма данни, които да говорят за влияние на „панонските“ жития върху паметници на руската литература. Той неоснователно оспорва тяхното пряко влияние дори и върху „Повесть временных лет.“

Ярък израз на руско-чешките литературни връзки са съчиненията в руската литература, свързани с култа към чешките светци княз Вячеслав и Людмила. Истина е, че Вячеслав и Людмила в Русия били много почитани (особено Вячеслав), за тях има няколко съчинения, но трябва да се отбележи, че вести за тяхна прослава и творби (жития) за тях се срещат също и в южнославянски ръкописи. Гудзий пише: „Вячеслав бил признат от руската църква за светец — в отличие от византийската и българската църква, които не го причислили към своите светци.“ В историята на Вячеславовия култ особено внимание заслужава неговият канон, поместен в ръкописен миней от XII в., № 434 на бившата Московска синодална библиотека. (Вж. Горский — Невоструев, Описание славянских рукописей, III, ч. 2. Москва 1917, стр. 13—15). Този канон, според думите на издателя, съдържа важни отлики в сравнение с печатания от Ягич канон по ръкопис от 1095—1096 г. — „отчасти в състава на канона, отчасти в езика, на места по-старинен“.

Заслужава да бъде отбелязан изводът на проф. Гудзий в този раздел на изследването му: „Завършвайки по проблемата за западнославянското влияние върху най-старата руска литература, не може да не се присъединим към съображенията, изказани от М. Н. Сперански относно значението на паметници от чехоморавски произход за руската литература: „Като паметници от западен произход, те са могли да носят към нас и западно културно влияние, но на

дело това влияние ние не виждаме, първо, поради това, че в тях нищо специфически западно-християнско (напр. в областта на догматиката), освен в терминологията и в лексиката, не е имало; второ, те дошли през южнославянска среда (от типа на източната култура), значително заличила и тези външни следи на западнославянската им физиономия; трето, тези паметници никак не са многочислени в сравнение с масата източни паметници, проникнали у нас.“

Особено внимание заслужават онези страници от труда на Н. К. Гудзий, в които той говори за българската литература през IX—X в. — нейни главни представители, тенденции в развитието ѝ, характеристика. Сбито очертава творчеството на най-видните писатели през периода: Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, Презвитер Козма и др. За Константин Преславски е отделил повече място във връзка с някои спорни въпроси върху творчеството му. Що се отнася до авторството на „Проглас към евангелието“, проф. Гудзий е склонен да приеме отдавна изказаното мнение, че той е писан от Константин — Кирил Философ. Твърде ценна е мисълта на Гудзий, че в най-стария период на българската литература е малък броят на оригиналните житийни произведения.

Редом с хубавите наблюдения на проф. Гудзий, изказани по повод творчеството на отделни български писатели през IX—X в., в труда му се срещат пасажи, които се нуждаят от по-обширна и убедителна аргументация, за да стане приемлива прокарваната мисъл. След като изтъква, че цялото книжовно богатство от този период не е запазено, той обобщава: „И все пак прави впечатление, че старата българска литература, доколкото ние я познаваме, е представена предимно с преведени от гръцки език произведения, а също и това, че и преводните и оригиналните стари български литературни паметници се характеризират почти изключително с църковно-религиозно съдържание“ (стр. 32—33). В подкрепа на това привежда мисъл на А. И. Соболевски, според когото в произведенията от времето на цар Симеон нямало „почти нищо за характеристика на българския бит през IX—X век.“ Или пък мисъл на Ал. Теодоров-Балан: „Старата българска литература, поставяща си само религиозно-учителни задачи, подхранваща се с византийски идеи, твърдо стояща на това, на което се е изградила, не правила

опити за създаване нито на исторически, нито на каквито и да било други художествени произведения.”

Така дадената обща характеристика на българската литература през периода на нейното особено бурно и плодно развитие е непълна, едностранчива, неправилна. Преди всичко трябва да се каже, че наличието на книги (съчинения) с тясно-религиозно, култово предназначение е абсолютно нужно и неизбежно в развитието не само на всички останали християнски народи, но също така и в развитието и на нехристиянските народи. Това изобщо е било една предпоставка в развитието на народите. Този факт обуславя големия брой от съчинения, пряко свързани с религиозния живот на нашия народ — разните богослужебни книги, църковно-проповеднически и догматически съчинения, които действително са преведени от гръцки. Обаче не тези творби дават физиономия на старата българска литература, не те я насищат с онова съдържание, което я отличава от другите стари славянски литератури. Официалната църковно-религиозна, култова книжнина е еднаква за всички народи, независимо от това, кога те са приели християнската религия. Тази култова книжнина има значение за началния период в развитието на литературата на даден народ като начален тласък в културното и литературното развитие на народа. По форма, съдържание и предназначение тя си остава неизменна — слабо се поддава дори и на езикови промени. Всичко това важи за старата българска, руска и сръбска литература, а също и за литературите на останалите християнски народи.

Ние говорим за стара българска, руска и сръбска литература. Кое ни дава право да говорим за такава диференциация? Очевидно, не църковно-богослужебните книги, които по брой не са малко в тези литератури и които, от друга страна, са напълно еднакви по съдържание и предназначение.

Освен универсалните църковно-богослужебни съчинения, има и други творби в историята на старата българска литература, които именно определят нейната физиономия, които я оцветяват като българска, по които може да я различим от литературата на руси или сърби. Тия творби са характерни преди всичко с това, че са свързани с живота на българите, възпроизвеждат един или друг момент от този живот, представен в лицето на отделни историче-

ски лица, или пък като се говори за важни исторически събития и обществени движения. Тази силна самобитна струя в развитието на старата българска литература много добре е представена чрез творчеството на големите български писатели от IX—X в.: Кирил и Методий, Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Козма и пр. Всеки от тях има не само свое място в българското литературно развитие, свой влог в литературата, но и свой отделен образ, който не може да се смеси с образа на друг писател. Тъкмо през този период — „златния век” на цар Симеон — живеят най-значителните български писатели, чието творчество не ни позволява да говорим за откъснатост от живота, за липса на самобитност и пр. Извънредно характерна тенденция на книжовниците от това време е възвеличаването на епохалното Кирилометодиево дело, неговото тясно свързване с определени обществено-политически актуални задачи.

Наистина, проф. Гудзий дава известно обяснение за религиозно-църковната тематика в старата българска литература — като причини за това той изтъква например езическата опозиция сред българите срещу въвеждането на християнството, наличието на еретически движения в България и др. Безспорно, тези положения може да са съдействували за засилването на религиозната проповед, да са засилили ревност за книжовно дело, но не те са играли решаваща роля. Поблизко до истината ще бъдем, ако се приеме, че изобщо повелята на историческия момент е налагала този характер на литературата. Освен това не трябва да се забравя, че официалната религиозно-догматична литература през онова време има извънредно важна задача — да съдействува за укрепването на феодалната система.¹

Струва ми се, че онази мисъл на руския учен Буслаев, която Н. К. Гудзий привежда за подкрепа на своята теза, заслужава да се отнесе и за старата българска литература. Буслаев пише: „Не само в образованото общество и в съвременната лека, журнална литература, но даже и между учени люде господству-

¹ Известни мисли в по-ново време по тези въпроси изказаха П. Диников, Основни черти на старата българска литература (сп. „Литературна мисъл”, III, 1959, кн. 1, стр. 34—58), Б. Ст. Ангелов, За самобитния характер на старобългарската литература (сп. „Език и литература”, X, 1955, кн. 6, стр. 449—459) и За някои тенденции в развитието на старобългарската литература (сп. „Език и литература”, XIV, 1959, кн. 1, стр. 11—19).

ва остарелият предразсъдък за това, като че ли нашата стара литература има характер преимуществено църковен. При това туй мнение обикновено довеждат до заключението, че даже и литература, в собствения смисъл на тази дума, у нас не е имало, а имало само книги с богослужебно и църковно съдържание, с приуряне на някои произведения, които, макар и да имат за предмет не изключително църковни интереси, но са съставени в еднообразния тон на монашеските възгледи и убеждения."

Раздел четвърти е посветен на обща характеристика на руската литература (Киевски период) — връзка с българската литература, видни староруски книжовници, литературни жанрове и пр. Н. К. Гудзий тук отново подчертава важната роля на старобългарската литература, която прониква в Русия още преди нейното официално покръстване. „Получавайки преимуществено чрез посредството на българските преводи твърде голямо количество текстове на християнската книжнина, древна Рус била избавена от необходимостта да се заеме с тежкото и понякога непоносимо бреме за обширна преводаческа работа, до нея вече изпълнена главно от тези български дейци, които поради своите местни условия, поради своето образование, а понякога и поради гръцкия си произход били много по-близки на гръцката езикова култура, отколкото руските хора. На русите, както се каза по-горе, оставало само да попълнят със своите преводи това, което те не намерили в България" (стр. 41). По този повод той изказва важни мисли и за характера на литературното влияние: „Трябва изобщо да се има предвид, че ни една литература в света, дори и най-развитата, не минава без влияние върху нея от чужди литератури, с които тя се намира в една или друга връзка. В много случаи наличието на такова влияние трябва да се разглежда съвсем не като отрицателен, а несъмнено като положителен момент в съдбата на тази или онази литература. Въпросът е в това, какво е качеството на влиянието и в каква степен то поражда самостоятелна литературна работа..." (стр. 42).

Авторът говори за богатата руска летопис и по-специално за „Повесть временных лет" („Никоя друга средновековна литература не е създала нещо, равно на „Повесть временных лет". Не намираме нещо равно ней и в инославянските литератури"), за „Слово о законе и бла-

годати" на митр. Иларион, (което „няма съперник ни в предшествуващите, ни в съвременните му църковно ораторски произведения на другите славянски литератури"), съчинения на Кирил Туровски, Климент Смолятич, жития (по-специално т. н. княжески жития"), руска паломническа литература, Киево-печерски патерик, Слово о полку Игореве и др. Тук той влиза в спор с редица учени, не споделяйки техни мисли общо за старата руска литература или за някои нейни представители.

Въз основа на своето изложение до тук Н. К. Гудзий прави такъв извод: „Направената до тук бегла характеристика на литературата на Киевска Русия свидетелствува за необичайно високото равнище на нейното развитие, за нейната тясна връзка с руската действителност и за нейното несъмнено превъзходство над другите славянски литератури, възникнали по-рано от нея и съвременни ней. Редом с висотата на нейния идеен и художествен строй трябва да бъде отбелязано и нейното жанрово разнообразие — резултат на писателската инициатива на руските автори" (стр. 59). Няма никакво съмнение, че руската литература винаги е била голяма литература, литература на един голям народ. Нейното величие — по брой на книжовна продукция, по брой на оцеляло книжовно богатство, по жанрово разнообразие, свързаност с живота, художественост — е несъмнено. Особено поразително впечатление прави тя с необичайно богатата си летописна продукция. Уникално в историята на средновековните литератури е нейното „Слово о полку Игореве". Високо се възвишават също и други нейни творби, като „Слово о законе и благодати", „Слово о погибели русской земли", „Задонщина", „Поучение" на Владимир Мономах, „Сказание" за Борис и Глеб и други. Тези и още много, много други произведения са гордост за старата руска литература, те именно чертаят нейната физиономия като руска литература, а не като друга някоя славянска литература, писана също на старославянски език. Те са свързани с руската общественно-политическа действителност, те отразяват тази действителност — свободни и робски години, години на борба за политическо освобождение, борба за подем и укрепване на руската държава; в тях е отразено и положението на народа.

Обаче когато се изтъква това величие на старата руска литература не бива да

става за сметка на старата българска и сръбска литература. Преди всичко при сравнително разглеждане на тези три стари литератури — руска, българска и сръбска — трябва да се излиза от предпоставката, че те се развиват в тясна взаимна връзка: общо писмо, близък (родствен) език, общи култови книги, общи книжовни традиции, литературно общуване — на писатели и произведения, обща школовка и пр. Оттук и техните големи постижения, за всяка литература специфични, съобразно конкретната общественно-политическа обстановка. Естествено е, че между българската и сръбската литература близостта е по-голяма, отколкото с руската. Големите постижения на трите литератури говорят за общност в културното и литературното развитие на трите братски народа. Изглежда, че тези общи тенденции и прояви в развитието на старославянските литератури са дали основание на В. Ягич да изкаже мисъл за недиференцирано разглеждане на тяхната история. В свое писмо от 1911 г. до А. Шахматов той пише: „Църковнославянската литература, мисля аз, трябва да се изложи в един преглед не различавайки текстовете по редакции, кое е руско, кое българско, кое сръбско. Нали това твърде често е дело на случая“ (вж. Документи к истории славяноведения в России. М.-Л. 1948, стр. 328). Общите тенденции и прояви в тези литератури обаче не може да заличат специфичното, самобитното в историческия развой отделно на старата руска, българска и сръбска литература.

Старобългарската литература, особено през разглеждания период, има високи постижения, които не може така леко да се отминават само поради общото „обвинение“, че в тях преобладавало църковно-религиозното съдържание. (Впрочем, сам проф. Гудзий на едно място пише: „хотя древняя Русь, точно так же, как и Болгария, не знала произведений с чисто светским содержанием“). Произведение като „О писменах“ на Черноризец Храбър — с неговото съдържание, форма, патос, цел — липсва не само в останалите славянски литератури, но и в цялата световна литература. То е уникално. Такова е също (макар и зг по-късно време) „Похвално слово за патр. Евтимий“ от Григорий Цамблак. Високо оригинални по произход и съдържание са знаменитите „Панонски легенди“ — единствени в старите славянски литера-

тури, едни от първите обширни биографии на заслужили културни дейци. А може ли да се забравят големите успехи на Константин Преславски в лицето на неговите стихотворения „Азбучна молитва“ и „Проглас към евангелието“? Или пък широкото табло на Козма — „Беседа против богомилите“? Независимо от това, че броят на оригиналните български съчинения през IX—X в. съвсем не е толкова незначителен, както обикновено се пише по стара традиция, може да се каже, че голяма част и от останалата книжовна традиция е била във връзка с живота, задоволявала известни нужди — религиозни, държавно-политически.

В последните страници на своя труд Н. К. Гудзий основателно оспорва някои твърдения на руски буржоазни учени (Голубински, Истрин, Пипин и др.). Неговите мисли и аргументи имат особено значение за нас, защото и за старата българска литература (пак предимно под влияние на Пипин и Голубински) все още се казва, че е с подражателен характер, че оригинални и художествени творби почти няма и пр. Характера на руската просвета през Средновековието Голубински напр. свежда до обикновената грамотност, пишейки: „Грамотност, а не просвещение — в тези думи е цялата наша история за голям период, обхващащ времето от Владимир до Петър Велики.“ Възразявайки на тези неисторически възгледи, Гудзий между другото изказва и ценната мисъл, че „през епохата на феодализма и даже по-късно nivelul на просвещението на този или онзи народ се измерва преди всичко от степента на просвещението на неговите господстващи класи, в чието притежание са били и всички възможности за просветна дейност“ (стр. 61). Новите археологически открития и изследванията на съветските учени върху историята на староруската култура показват „нейната очевидна висота и неоспорима ценност в общото развитие на световната култура“. От своя страна съветската историко-литературна наука по достойнство оценява и староруската литература (в частност киевския период) „с нейната висока идейност и завидно художествено майсторство.“

Изследването на проф. Н. К. Гудзий „Литература Киевской Руси и древнейшие инославянские литературы“ е ценно преди всичко със самата оригинална и сполучлива постановка на извънредно важния проблем за взаимните връзки на старославянските литератури. Ценно е то

с конкретната разработка на този проблем, с направените синтези и изводи въз основа на добре овладян огромен и труден материал — познаване на произведенията на старите славянски литератури и на научната литература върху тях. В резултат на неговото изследване днес много по-ярко изпъква в съзнанието ни общото състояние на тези литератури в най-старите периоди на тяхното развитие, техните взаимни връзки, постижения и пр. Може човек да не се съгласи с някои констатации и изводи на автора — това нито е необходимо, нито е възможно за всяка научна работа от такъв характер. Тук особено значение има самото поставяне на проблема и стремежът той да се разреши във възможно по-обширен исторически план. Постиганията на Н. К. Гудзий в тази насока са големи и показателни — те добре показват, че трябва да се продължат проучванията от този род. Може да се надяваме, че проф. Н. К. Гудзий — много добър приятел на нашия народ, отличен познавач на староруската литература и голям ценител на старата българска литература — ще ни поднесе ново специално изследване върху нашата средновековна литература.

II. КЪМ ВЪПРОСА ЗА ВТОРОТО ЮЖНО-СЛАВЯНСКО ВЛИЯНИЕ В РУСИЯ

Проблемът за взаимните отношения на старите южнославянски литератури и на старата руска литература е един от много важните проблеми в тяхната история. Той включва не само въпроса за началото на тези отношения, но и неговото сетнешно развитие, етапи в това развитие, главни насоки на влияние, същност и значение на този историко-литературен факт. Тъкмо поради това върху него е писано твърде много в науката, предимно от руски, български и сръбски учени. И въпреки това все още проблемът не е разяснен цялостно. Набелязани са само общите линии на неговата поява и развитие. Той очаква нова трактовка, извършена, от една страна, въз основа на нов обилен фактически материал, и, от друга страна, като подхвърли на оценка богатата научна литература, създадена досега по него.

Безспорно, в историята на взаимоотношенията на тези три литератури — българска, руска и сръбска — първенстваща роля по време играе старата българска литература. Тя възниква значително по-рано от руската и сръбската

литература, по силата на което — поради близките етнически и религиозни връзки — не само е оказвала влияние върху развитието им, но е била и важна предпоставка за тяхното възникване. Това е всеобщо признато. Но редом с това, когато се говори за връзките на староруската литература с литературата на южните славяни — българи и сърби, — говори се като за някакво общо явление, става дума за общо южнославянско влияние — първо (X—XII в.) и второ влияние (XIV—XV в.). Не се посочва конкретно влияние на българската и на сръбската литература — отделни писатели и произведения. Разбира се, в дадения случай може да се говори и общо за южнославянско влияние върху руската, доколкото то представлява някакво обособено за самите южни славяни литературно движение, със свои собствени тенденции и прояви. Само в такъв случай общото у тях наистина може да се пренесе и да проникне навън, конкретно в руската литература. Но досега въпросът съвсем не се е поставял така. Особено неправилна бе досегашната обща постановка на въпроса за първото южнославянско влияние върху старата руска литература, като се има предвид обстоятелството, че сръбската литература възниква значително по-късно от българската и руската. Това следователно е една от важните задачи, които стоят за разглеждане от историците на славянските средновековни литератури. Досегашното състояние на познатите материали не позволяваше и все още не позволява да се правят по-определени и задълбочени изводи по проблема. Нужно е сега да се целенасочат изследванията, като големи сили се хвърлят по издирване на нови литературни факти.

Второто южнославянско влияние върху старата руска литература е по-определено още за самата епоха (XIV—XV в.). То е представено с повече материал — писатели, съчинения, литературни направления, школи. За него в науката е писано далеч повече и по-определено. Тук действително може да се говори за общо южнославянско влияние, плод на породено и обособено сред южните славяни общо литературно течение. Но струва ми се, че и за този период ще сторим грешка, ако говорим пак за общо южнославянско проникване, ако не приемем, че редом с него като доминиращо явление, има и отделно влияние на старата българска или на старата сръбска литература. Защото: 1) не всички твор-

би на тези литератури през посочения период са под влияние на тогавашното литературно движение, и 2) тези две литератури съдържат творби, писани значително по-рано, които също са прониквали в Русия, дето оказвали въздействие.

През последните десетилетия в проучванията върху средновековните литературни връзки между българи, руси и сърби преобладаваха изследвания за обратното руско влияние върху българската и сръбската литература. В това отношение големи заслуги имат руските учени М. Н. Сперански, А. И. Соболевски, М. Н. Тихомиров. Те изнесоха твърде богат фактически материал, който добре илюстрира техните обобщения за значителното и крайно благотворно въздействие на руската литература върху развитието на южнославянските литератури.¹

Тези изследвания бяха крайно необходими и ценни, защото те поставиха в съответна пълнота проблема за взаимните връзки на славянските литератури. Обаче заслужава да се изтъкне, че тъкмо по време на тяхното разработване значително изостанаха издирванията за южнославянското проникване в Русия. Забелязва се една своеобразна дисхармония — развитието на тематиката за руско-южнославянските литературни връзки в една посока като че ли става причина за намаляването им в другата посока. В научната литература отдавна не се е появявало изследване за южнославянското литературно проникване в Русия през средните векове и неговата роля в развитието на руската литература. За нас толкоз по-ценен е и този факт, че такова изследване се появи в съветската литературна наука.

Трудът на член-кореспондент Д. С. Лихачов „Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России“ е посветен на този проблем, той е ценен принос към него. Внимателен към литературните явления, трезв към фактите, задълбочен изследвач и широко ерудиран, проф. Д. С. Лихачов ни поднася резултатите от своята с любов проведена продължителна научно-изследователска работа. Това собствено бе неговият доклад, с който той се яви на IV славистичен конгрес в Москва през 1958 г. Изследването има такъв план: 1) обем на влиянието (стр. 4—16); 2) ха-

рактер на новия стил, появил се в руската литература в края на XIV в. (стр. 16—52); 3) руски национални черти в движението на Предвъзраждането в Русия и неговото значение в развитието на руската култура (стр. 60—65). Както показва и самото разпределение на труда, тук са подхванати някои извънредно ценни и актуални въпроси; особено ценен е въпросът за руското и изобщо славянското Предвъзраждане като епоха в културното развитие на славянските народи. При трактовката на тези въпроси авторът показва голяма ерудиция — познава отлично произведенията на старите славянски литератури, а също така и обширната научна литература по тях. Характерният за проф. Лихачов синтетичен метод на работа е налице и тук.

Говорейки за предишните изследвания в тази област, авторът така набелязва предстоящите научно-изследователски задачи: „Досега недостатъчно са определени тези области на културата, в които се е проявявало второто южнославянско влияние. Не е ясно, отразило ли се е това влияние само в графиката на писмеността, ортографията, езика и стила на литературните произведения, както това се определяше от А. И. Соболевски, или то в същата степен засягало и живописата, архитектурата, църковния живот, идейните течения. Не е ясно тези отделни страни на влиянието били ли са обединени от някакво общо културно движение, обхванало всички области на културата на южно и източнославянските страни, или трябва да говорим за отделни, разпокъсани влияния в отделните области на културата. Не е ясно също в каква степен южнославянското влияние в Русия се съединило с византийското. Извънредно важно е всестранно да се проучи въпросът за органичността в съчетаването на второто южнославянско влияние в Русия с руското влияние върху южнославянските страни. Най-последно, съвсем не е сторен опит да се отделят явленията на взаимовлиянията между славянските култури от явленията, предизвикани от единството на тяхното произхождение и от възможната синхрония на тяхното развитие“ (стр. 3). Задачата на проф. Лихачов е далеч по-скромна — „да обоснове правомерността на постановката на някои от гореизброените въпроси при изучаване на второто южнославянско влияние, в частност — въпросите за обема на влиянието и за неговия характер“ (стр. 4).

¹ В българската научна литература по този проблем писаха: Д. Ангелов, В. Велчев, Ив. Снегаров, Б. Ст. Ангелов и др.

Аз няма да се спирам подробно върху съдържанието на отделните глави в труда на проф. Лихачов — това не е толкова нужно. Искам да отбележа няколко по-важни моменти, които авторът поставя и разработва.

Преди всичко с голямо право, основавайки се на значителен документален материал, проф. Лихачов разширява кръга на южнославянското културно влияние. Според него то засяга не само руската литература, но прониква също в областта на изкуството, архитектурата и пр. Редом с това той изтъква, че при третирането на въпроса нужно е да се държи сметка и за византийското културно влияние, което може да бъде пряко или опосредствувано чрез южните славяни. Той пише: „Връзката на руската живопис с „Палеологовския ренесанс“ била толкова широка, че значително по-трудно е да се намери паметник на руската живопис от втората половина на XIV — началото на XV в., в който тази връзка да не би била отбелязана, отколкото обратно...“ (стр. 9). Тук той изнася факти, говорещи за проникване на сръбското изкуство в Русия, изказвайки свои наблюдения и мисли. Сръбското средновековно изкуство е много по-добре проучено, върху него съществува голяма научна книжнина, което дава ценен материал на автора да провежда съпоставки между сръбското и руското изкуство през средните векове. Липсата на такива изследвания за българското изкуство е отразена в работата на проф. Лихачов — казаното за него е съвсем общо. Между прочем заслужава да се изтъкне, че в някои по-нови български научни публикации се говори за нови струи и прояви в българското изкуство (живопис), за възрожденски елементи в него през XIII—XIV—XV в., т. е. по същото време, когато такова явление се наблюдава още във византийското, руското и сръбското изкуство.¹

При разработването на материала от този раздел авторът малко стеснява пътя на културните взаимоотношения. Румънските земи изобщо са забравени в дадения случай, когато всъщност те са играли важна роля в тая насока. Добива се неправилното впечатление, че за XIV в. византийското влияние в Сърбия и Русия е прониквало едва ли не единствено чрез България (стр. 15).

¹ Асен Василев в Беренде, сп. „Наша родина“, V, 1958, кн. 3, стр. 16; Асен Василев в Ивановските стенописи, София, 1953, стр. 37—41; Никола Мавродинов в Старобългарската живопис. София, 1944.

В тясна връзка с тази негова констатация стои и втората му важна мисъл — наличието на общо умствено движение у тези народи. Лихачов пише: „Да обърнем внимание на следното: ако влиянията и взаимовлиянията са се осъществявали на широк фронт в най-различни области на културата (както вече видяхме), то значи, пред нас стоят явления на едно умствено движение, достатъчно мощно, за да обхваща разни страни, и достатъчно дълбоко, за да се появи едновременно в литературата, в писмеността изцяло, в живописа и религията.

Оттук възниква особената задача за изучаването на това взаимовлияние: необходимо е не само да се изнесат фактите за такова взаимовлияние, но и да се изучи идейната същност на това умствено движение, което очевидно се крие зад тези факти“ (стр. 16).

След умелата постановка на тези две нови методологически положения проф. Лихачов преминава към специалния въпрос за характера на новия стил в руската литература, появил се в края на XIV в. Тук той вече засяга въпроси, тясно свързани с историята на нашата литература през XIV—XV в. и по-късно. Спира се главно на провежданата тогава у нас литературна реформа, която „имала твърде голямо значение в културния живот на южните и източнославянски страни и била, както изглежда, едно от проявленията на умствените движения през XIV в.“ (стр. 16). Реформата е „твърде крупно явление на умствения живот, смисълът на което все още остава неизяснен“ (стр. 17).

Проф. Д. С. Лихачов прави сериозен опит да изясни „философския смисъл на това „крупно явление“ — и тук той има несъмнени постижения. Твърде подробно се спира на Константин Костенечки като един от най-авторитетните извори за Евтимиевата реформа. Струва ми се, че тук проф. Лихачов допуска две грешки. В основателния стремеж да отхвърли някои незаслужени укори към К. Костенечки, той го представя малко в по-светли краски, идеализира го. Второ — не се говори за общественно-историческата роля на Евтимиевата литературно-правописна реформа, не се дава определена, ясна оценка на нейното значение: кое е положително и кое отрицателно в нея. Казаното от Д. С. Лихачов по-скоро води към едно само или предимно положително отношение, което не е правилно. Независимо от това, че Евтимиевата реформа е голямо явление в

културния живот на българи, руси и сърби, тя има и своя отрицателна страна, която не бива да се пренебрегва. Защо възниква тази теория, кой и защо я създава? Сам проф. Лихачов пише, че тя „отговаряла на някои вътрешни нужди, имала за своите съвременници някакъв важен смисъл” (стр. 17). Кой са тези съвременници, от коя класа произхождат, защо дирят и създават такава реформа, която отдалява литературата от народа, която затруднява нейното четене и възможност за участие в книжовния живот? Наистина, на едно място той пише: „Върху системата на Константин лежи същият отпечатък на „аристократизъм”, както и върху стила на панегиричeskата литература през XIV в.: това е писменост за избраните, за не голямото число учени, и то литература за опитните в четенето на божественото писание” (стр. 23). Но това не е достатъчно. И нещо друго — когато се говори за Евтимиевите редакционни и правописни правила, добре е да се изтъкне тяхната връзка с аналогичната дейност на славянския книжовник стареца Йоан в Света гора.

В резултат на многобройни наблюдения върху появата и същността на т. н. „висок стил” в руската литература през XIV—XV в., тясно органически свързан с подобно явление в южнославянските литератури от същото време, Д. С. Лихачов обобщава: „И така, обикновените характеристики на стила на второто южнославянско влияние, отбелязващи в него само един стремеж към декоративност, пищност, украшателство и т. н., са твърде тесни и явно недостатъчни. Предстои обаче голяма работа по анализа на този стил, но още отсега е ясно, че този стил е свързан с особен художествен метод в литературата” (стр. 40). Това е трета извънредно ценна констатация в труда на проф. Лихачов, която важи и за българската средновековна литература.

Д. С. Лихачов разширява своите наблюдения за новия стил в руската литература, като ги свързва с подобни явления и в руската живопис през XIV—XV в. Нещо повече дори — „новите веяния в руската живопис, вследствие интернационалността на езика на изобразителното изкуство, се явяват твърде рано — в началото и средата на XIV в. (...), тогава, когато в литературата чертите на новия, южнославянски маниер се появяват не по-рано от края на XIV в.” (стр. 43). Тези общи черти в развитието на руската живопис и ли-

тература, възходящи към подобни южнославянски и византийски прояви, за проф. Лихачов стават „ключ за разбирането и на книжовните явления през този период” (стр. 44). Разбира се, умствените и художествените течения на всяко време се намират в известна връзка, поради което и тяхното изучаване трябва да се извършва на същата основа. Резултатите, които постига Д. С. Лихачов в случая, са показателни в това отношение.

Значителен интерес за нас представлява постановката на въпроса за мистицизма, която проф. Лихачов дава. „Мистическите течения през XIV в. — пише той, — обхванали Византия, южните славяни и в умерена форма и Русия, поставяли вътрешното (душевното) над външното, „безмълвието” над обряда, проповядвали възможност за индивидуално общуване с бога чрез съзерцателен живот и в този смисъл били до известна степен противоцърковни. Това се отнася преди всичко за учението на исихастите” (стр. 46). Подкрепа за таква тълкуване ролята на мистическите движения през Средновековието и поспециално ролята на исихазма той намира в следната мисъл на Енгелс: „Революционната опозиция срещу феодализма преминава през цялото Средновековие. Тя се явява, съответно условията на времето, ту във вид на мистика, ту във вид на открит ерес, ту във вид на въоръжено въстание” (стр. 49). Д. С. Лихачов дава особено висока оценка на исихазма — „типично предвъзрожденско явление” (стр. 48). Изказаните тук негови мисли заслужават сериозно внимание при бъдещите проучвания върху мистицизма и исихазма в старата българска книжнина.

Широката постановка на проблема, постоянните съпоставки на сродни тенденции и явления в културния живот на Византия, Русия и южните славяни, дава достатъчно основание на проф. Лихачов да направи следния много ценен извод: „Единството на явленията в областта на литературата, изкуството, философско-богословската мисъл, обхванали Византия, южнославянските страни и Русия, позволява да се говори не за отделни направления в изкуството, литературата и философско-богословската мисъл, а за едно източно-европейско движение, което най-добре би било да определим като източноевропейско Предвъзраждане, обхванало Византия, България,

Сърбия, Русия, Кавказ и до известна степен Мала Азия" (стр. 51).

Това общо културно движение на източноевропейските народи, разбира се, има национални отличия за всяка страна отделно. Докато националните черти в областта на живописа са достатъчно добре изяснени в науката, то националните особености в литературите са изцяло непроучени. Поради това именно проф. Лихачов прави опит да набележи някои особености за руската литература. Той констатира, че „в областта на стила „плетения словес“ руските писатели далеч не механически следвали своите южнославянски образци, развивайки ги творчески в духа на новото предвъзрожденско съзнание за ценността на вътрешния живот на човека, за ценността на неговите емоционални преживявания" (стр. 56). Погледът към миналото, към родната старина е също характерна страна за руското предвъзрожденско движение, което на свой ред показва, че в случая Русия съвсем не е имала подчинено място спрямо Византия, България и Сърбия.

Тезата на проф. Д. С. Лихачов за наличие на предвъзрожденско движение всред народите на Източна Европа е много правдива и основателна. Тя може да наведе към някои твърде резултатни проучвания в тази област. Впрочем, сам авторът смята, че окончателното решение на въпроса за причините на това източноевропейско културно движение, за неговата физиономия „може да стане само тогава, когато бъде по-детайлно изучен социално-икономическият живот през XIII—XV век" (стр. 61). Това предстои да се извърши.

За разлика от някои предишни писания в руската и съветската научна литература, проф. Лихачов заема поло-

жително отношение към въпроса за ролята и значението на българското влияние върху староруската литература. Историческите факти и явления трябва да се разглеждат съобразно тяхната действителна роля в живота, без да се преувеличава или намалява тяхното значение. Историята не е нужно да се подправя.

Трудът на проф. Д. С. Лихачов „Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России" е сериозен и крайно ценен принос към важния проблем за второто южнославянско влияние в Русия през XIV—XV в. Той поставя няколко възлови методологически въпроса, по които изказва задълбочени мисли, основани на добре усвоен и проучен материал. Особено ползотворна за нови издирвания ще бъде неговата теория за наличие на византийско-славянско Предвъзраждане. Сам проф. Лихачов отбелязва, че всички, набелязани от него проблеми, се нуждаят от нови грижливи проучвания.

Няма никакво съмнение, че работата на проф. Д. С. Лихачов не само поставя въпросите, но и действително извежда проучванията върху южнославянско-руските културни и книжовни връзки на по-широк път. По този път на научно изследване на една от светлите страници в живота на трите братски народа — руския, българския и сръбския — безспорно ще тръгнат много научни работници, занимаващи се с тяхната средновековна литература и култура. Може да се надяваме, че нов принос в тази насока ще ни даде сам проф. Д. С. Лихачов — добър приятел на нашата страна, компетентен познавач и ценител на нейните културни постижения в миналото и днес.

БОНЮ СТ. АНГЕЛОВ



БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ЧЕШКАТА СЛАВИСТИКА

(1954—1958)

В Чехословашката република отдавна вече съществува традиционен интерес към българската литература. Катедрата по български език и литература и лужицко-сръбски език и литература в Пражкия университет, водена преди Втората световна война от проф. Йосиф Пата и след 1945 г. от проф. Антонин Фринта, подхранва и поддържа на научна основа тази традиция. Най-вече списанието за славянска филология „Славия“, основано

през 1922 г., а в последно време и научни статии в различни сборници следят въпросите на българската литература и изследват връзките на чешките писатели с българската литература. В научни трудове върху по-общи въпроси от развитието на славянските литератури също така се разглежда българската литература. Особено ръководителят на катедрата по славянски литератури в Бърно проф. Франк Волман, който в миналото посвети моно-